

ВІДСТОРОНЕННЯ ВІД ПОСАДИ ЯК ЗАПОБІЖНИЙ ЗАХІД У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ЗАКОНОДАВЧІ ПІДСТАВИ ТА ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ

REMOVAL FROM OFFICE AS A PREVENTIVE MEASURE IN CRIMINAL PROCEEDINGS: LEGISLATIVE GROUNDS AND PROBLEMS OF IMPLEMENTATION

Дрозд В.Г., д.ю.н., професор,
заслужений юрист України,
провідний науковий співробітник
науково-дослідної лабораторії
публічної безпеки громад факультету № 2
Донецький державний
університет внутрішніх справ
orcid.org/0000-0002-7687-7138

У статті досліджено законодавчі підстави та проблеми застосування відсторонення від посади як запобіжного заходу в кримінальному провадженні в Україні. Особливу увагу приділено положенням статей 154–158 Кримінального процесуального кодексу України, що регламентують порядок ухвалення рішення про відсторонення, строки його застосування та критерії оцінки судом необхідності заходу. Проаналізовано наукові підходи та судову практику, які демонструють неоднозначність правового регулювання, нечіткість формулювань підстав для застосування заходу та різне тлумачення оціночних понять, таких як «достатні підстави вважати», «необхідність для припинення кримінального правопорушення» чи «недопущення протиправної поведінки». Розглянуто процесуальні аспекти, зокрема обов'язки сторони обвинувачення щодо обґрунтування клопотання про відсторонення та роль суду у перевірці правової підстави, достатності доказів і можливих наслідків застосування заходу для третіх осіб. Акцентовано, що в межах наукових дискусій обговорюється доцільність урахування впливу відсторонення на оточення працівника, а також практичні проблеми, пов'язані з перебуванням підозрюваних у відпустках або специфікою організаційної структури підприємств. Наголошено, що сам факт розслідування кримінального правопорушення, вчиненого з використанням службового становища, може бути достатньою підставою для відсторонення особи від посади, оскільки існує реальна загроза впливу на хід розслідування або судового розгляду. Підкреслено необхідність узгодження законодавчих положень з принципами справедливості, пропорційності та забезпечення балансу між інтересами слідства та правами третіх осіб. Висловлено пропозиції щодо конкретизації критеріїв застосування відсторонення, що підвищить ефективність кримінального провадження та забезпечить правову визначеність у практиці його використання.

Ключові слова: кримінальний процес, запобіжний захід, відсторонення від посади, правозастосування, кримінальне провадження.

The article examines the legal grounds and problems of applying removal from office as a preventive measure in criminal proceedings in Ukraine. Particular attention is paid to the provisions of Articles 154–158 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, which regulate the procedure for adopting a decision on removal, the terms of its application, and the criteria for assessing the necessity of the measure by the court. It analyzes scientific approaches and judicial practice that demonstrate the ambiguity of legal regulation, the vagueness of the wording of the grounds for applying the measure, and the different interpretations of evaluative concepts such as «sufficient grounds to believe», «the need to stop a criminal offense» or «prevention of unlawful conduct». The procedural aspects are considered, in particular, the obligations of the prosecution to justify the motion for removal and the role of the court in verifying the legal basis, the sufficiency of evidence, and the possible consequences of applying the measure for third parties. Attention is drawn to academic discussions on the advisability of taking into account the impact of removal on the official's environment, as well as to practical problems related to the leave of suspects or the specifics of the organizational structure of enterprises. It is emphasized that the very fact of investigating a crime committed using official position may serve as sufficient grounds for removing a person from office, since there is a real threat of influencing the course of the investigation or court proceedings. The authors emphasize the need to harmonize legislative provisions with the principles of fairness, proportionality, and ensuring a balance between the interests of the investigation and the rights of third parties. Proposals are made to specify the criteria for applying removal from office, which will increase the effectiveness of criminal proceedings and ensure legal certainty in the practice of its use.

Key words: criminal proceedings, preventive measure, removal from office, law enforcement, criminal proceedings.

Постановка проблеми. У сучасних умовах відсторонення від посади є важливим запобіжним заходом, спрямованим на забезпечення ефективності досудового розслідування та судового розгляду. Проте законодавче регулювання цього заходу в межах Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) має низку недоліків, зокрема нечіткість формулювань підстав для його застосування та недостатню конкретизацію критеріїв, які повинні враховуватися судом при ухваленні відповідного рішення. Особливу проблему становить загальність оціночних понять, що створює ризик різного тлумачення та ускладнює однакове правозастосування.

Водночас практика застосування відсторонення демонструє, що сам факт розслідування кримінального правопорушення, вчиненого з використанням службового становища, є суттєвим аргументом на користь усунення особи від виконання обов'язків. Це свідчить про необхідність розробки більш конкретних та практично орієнто-

ваних критеріїв, які дозволяти б забезпечити баланс між ефективністю кримінального провадження, дотриманням принципів справедливості та пропорційності, а також захистом прав третіх осіб.

З урахуванням зазначеного вище можна констатувати, що ключовою проблемою є розробка чітких законодавчих підстав та уніфікованих критеріїв застосування відсторонення від посади як запобіжного заходу, що забезпечуватиме його ефективність та правову визначеність у межах кримінального процесу.

Аналіз останніх досліджень. Проблеми застосування заходів забезпечення кримінального провадження, зокрема відсторонення від посади, досліджуються низкою науковців, серед яких І. Басиста, Ю. Дьомін, В. Завтур, А. Захарко, С. Ісланкін, Л. Лобойко, В. Сліпченко, А. Черненко, О. Шило та ін.

Метою написання статті є визначення законодавчих підстав і проблем застосування відсторонення від

посади як запобіжного заходу у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. У межах КПК України передбачено низку заходів, спрямованих на забезпечення кримінального провадження, серед яких ми пропонуємо виокремити відсторонення від посади (п. 4 ч. 2 ст. 131 КПК України). Порядок здійснення цього заходу передбачений главою 14 КПК України, а саме в межах статей 154–158, які деталізують процесуальні аспекти відсторонення особи від посадових обов'язків [1]. У цьому контексті викликає питання законодавче закріплення підстав, які визначають допустимі межі застосування відсторонення в частині нечіткості їх формулювання.

У ч. 2 ст. 154 КПК України міститься норма, згідно з якою рішення про відсторонення може ухвалюватися слідчим суддею на етапі досудового розслідування або судом у межах судового розгляду; при цьому строк застосування заходу не може перевищувати двох місяців [2]. Фактично законодавець обмежився лише окресленням суб'єкта ухвалення рішення й не конкретизував жодних додаткових передумов, крім необхідності відповідного рішення.

Отже, законодавчий підхід фактично зводиться до того, що застосування відсторонення від посади пов'язується з наявністю відповідного судового рішення, а стадія кримінального провадження визначає, який орган – слідчий суддя чи суд – має повноваження його ухвалювати. Водночас змістовна частина механізму відсторонення, зокрема чіткі критерії та фактичні підстави його застосування, залишається майже не роз'ясненою, що і призводить до згаданої вище невизначеності.

Така законодавча конструкція підстав для відсторонення від посади фактично була сприйнята судами як передання їм широких повноважень щодо самостійного визначення фактичних передумов ухвалення відповідного рішення. Посилення цього підходу спричинила також специфічна регламентація процедури розгляду клопотань про відсторонення, закріплена у ст. 157 КПК України.

У ч. 1 цієї статті законодавець встановлює, що слідчий суддя або суд зобов'язані відмовити у задоволенні клопотання, якщо прокурор або слідчий не доведе наявності достатніх підстав вважати, що застосування такого заходу є необхідним для припинення кримінального правопорушення чи недопущення протиправної поведінки підозрюваного або обвинуваченого. При цьому наголошено, що, перебуваючи на посаді, така особа може знищити або підробити речі й документи, які мають значення для досудового розслідування, незаконними засобами впливати на свідків та інших учасників кримінального провадження або протиправно перешкоджати кримінальному провадженню в інший спосіб.

Аналіз наведеного положення свідчить, що саме на слідчого та прокурора покладено обов'язок обґрунтувати перед слідчим суддею або судом необхідність застосування заходу у вигляді відсторонення від посади. Отже, ухвалення такого рішення фактично залежить від переконливості доводів сторони обвинувачення щодо наявності підстав для його застосування.

Водночас у ч. 2 ст. 157 КПК України конкретизовано умови, які суд повинен врахувати під час вирішення питання про відсторонення. Законодавець визначає три обов'язкові критерії оцінки: 1) правову підставу для відсторонення від посади; 2) достатність доказів, які вказують на вчинення особою кримінального правопорушення; 3) наслідки відсторонення від посади для інших осіб [1].

Своєю чергою, А. Черненко вказує, що чинне законодавче регулювання підстав і процедури ухвалення рішення щодо відсторонення особи від посади не можна вважати достатньо повним або досконалим. Дослідник підкреслює, що сформульовані у КПК України критерії застосування цього заходу є поширеними, оскільки повторюються в ньому неодноразово, однак їх змістовне напо-

внення залишається фрагментарним. Зокрема, положення ч. 1 ст. 157 КПК України передбачають кілька груп підстав, пов'язаних з необхідністю: припинити кримінальне правопорушення; зупинити протиправну поведінку підозрюваного чи обвинуваченого; запобігти її проявам у майбутньому. Автор також звертає увагу на те, що законодавець детально описує можливі способи протиправного впливу з боку особи, яка продовжує перебувати на посаді, зокрема: знищення чи підроблення речей і документів, що мають значення для розслідування; незаконний тиск на свідків та інших учасників процесу; інші форми перешкоджання здійснення кримінального провадження [2, с. 403].

Поділ підстав для відсторонення від посади на окремі елементи дозволяє зрозуміти логіку законодавця, закладену в ч. 2 ст. 157 КПК України, де встановлено, що розглядаючи питання про відсторонення, слідчий суддя або суд повинен оцінити наявність правової підстави для його застосування (п. 1 ч. 2 ст. 157 КПК України). Такий підхід свідчить про те, що законодавець визнає існування кількох можливих підстав, які мають бути конкретизовані у відповідній ухвалі шляхом зазначення тієї, що є релевантною у конкретній ситуації. Таких зауважень не викликає й вимога враховувати достатність доказів, що підтверджують вчинення особою кримінального правопорушення (п. 2 ч. 2 ст. 157 КПК України). Водночас більш точним було б формулювання, відповідно до якого оцінці підлягають докази, що дозволяють обґрунтовано підозрювати особу у вчиненні такого правопорушення [1].

Таке уточнення вважаємо виправданим, оскільки необхідність тимчасового усунення особи від посади часто виникає ще на початковій стадії кримінального провадження, коли повідомлення про підозру ще не вручено. У цих умовах відсторонення виконує превентивну функцію, оскільки покликане унеможливити вплив особи на процес підготовки й оголошення підозри та мінімізувати її спроби протидіяти слідству.

Крім того, доцільно звернути увагу на певну внутрішню неузгодженість між положеннями ч. 1 і 2 ст. 157 КПК України. Перша частина наголошує на запобіганні протиправній поведінці підозрюваного чи обвинуваченого, тоді як друга частина вимагає оцінювати достатність доказів, які свідчать про вчинення кримінального правопорушення особою, що формально може не мати визначеного процесуального статусу. Можна стверджувати, що ч. 1 ст. 157 КПК України оперує поняттями «підозрюваний» та «обвинувачений», тоді як ч. 2 тієї самої статті фактично стосується особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, але ще не набула відповідного процесуального статусу. З огляду на викладені вище аргументи видається логічним, щоб у ч. 1 ст. 157 КПК України йшлося про запобігання протиправній поведінці не лише підозрюваного, а й особи, щодо якої наявні обґрунтовані підстави підозрювати її у вчиненні кримінального правопорушення та яка, залишаючись на посаді, може перешкодити кримінальному провадженню [1].

Щодо третьої обставини, передбаченої п. 3 ч. 2 ст. 157 КПК України – обов'язку суду враховувати можливі наслідки відсторонення для інших осіб – А. Черненко вважає її зайвою. Такий висновок ґрунтується на тому, що відсторонення від посади, як і будь-який інший захід забезпечення кримінального провадження, має персональний характер і спрямоване виключно на конкретну особу. Вимагати від слідчого визначати, яким чином цей захід може зашкодити іншим особам, є нелогічним, оскільки предмет клопотання стосується лише посадовця, щодо якого порушено питання. До того ж, якщо оцінювати потенційні негативні наслідки відсторонення, то за аналогією можна було б поставити під сумнів і доцільність покарання особи за вчинений злочин, оскільки воно так само може мати негативний вплив на її оточення [2, с. 405].

Якщо послідовно дотримуватися логіки, що негативний вплив заходу на інших осіб є підставою для його неприйнятності, тоді довелось б відмовитися й від застосування кримінального покарання, оскільки воно, безумовно, спричиняє певні незручності чи втрати для оточення засудженого. Водночас відсторонення від посади має суто тимчасовий характер і зазвичай не здатне суттєво погіршити становище інших осіб.

Крім того, слушною є позиція В. Завтура, який наголошує, що у справах щодо відсторонення від посади пріоритет повинен надаватися публічному інтересу в частині забезпечення можливості встановлення реальних обставин кримінального провадження над приватними інтересами, пов'язаними з можливими незручностями для третіх осіб. Під час оцінки таких обставин необхідно дотримуватися балансу приватного й публічного інтересів та пересвідчитися в перевазі останнього. Враховуючи нетривалість відсторонення, стверджувати про істотні негативні наслідки для підозрюваного або членів його сім'ї недоцільно [3, с. 79].

Досліджуючи підстави для відсторонення особи від посади, С. Ісланкін звертає увагу не лише на вже відомі обставини, а й на додаткові фактори, які слідчий суддя може взяти до уваги під час розгляду відповідного клопотання [4, с. 356]. Так, в ухвалі Бабушкінського районного суду м. Дніпра у справі № 200/18070/15-к від 01.09.2015 р. було відмовлено у відстороненні підозрюваного – представника приватного сектору – від його посади із зазначенням, що підозрюваний протягом тривалого часу є єдиним власником і керівником підприємства. Суд наголосив, що усунення його з посади директора може негативно вплинути на інших працівників товариства, у зв'язку з чим клопотання не підлягає задоволенню [5].

Суди, розглядаючи клопотання про відсторонення особи від посади, повинні враховувати можливі негативні наслідки такого рішення, зокрема ризики зупинення чи припинення роботи підприємства, втрати працівника, який виконував специфічні або незамінні функції, а також потенційний вплив на інших членів трудового колективу. Важливим аспектом є й те, чи має підозрюваний на утриманні неповнолітніх дітей, оскільки усунення від посади фактично позбавляє його основного джерела доходу та може погіршити матеріальне становище сім'ї.

Ми не можемо погодитися з твердженням про недоцільність урахування наслідків відсторонення, передбачених п. 3 ч. 2 ст. 157 КПК України. На наш погляд, оцінка можливого впливу такого рішення на інших осіб є важливою частиною, оскільки вона узгоджується з фундаментальними принципами кримінального процесу. Зокрема, принципом справедливості, пропорційності та захисту прав учасників провадження. Тому позиція А. Черненка щодо виключення цієї обставини, на нашу думку, не враховує необхідності забезпечення балансу між інтересами слідства та правами осіб, на яких відсторонення може суттєво вплинути.

Дослідник В. Завтур звертає увагу й на іншу проблему: нерідко після відкриття кримінального провадження та вручення повідомлення про підозру особа оформлює відпустку. Проте питання, як саме в таких ситуаціях вирішувати проблему відсторонення від посади, у належний спосіб не врегульоване ані в роз'ясненнях вищих судових інстанцій, ані в узагальненнях судової практики. При цьому, обгрунтованою є практика слідчих суддів, які не беруть до уваги факт перебування підозрюваного у відпустці та все ж ухвалюють рішення про його відсторонення [3, с. 79].

Ми повністю підтримуємо наведені міркування дослідника. На нашу думку, поведінка посадовця у такій ситуації свідчить про прагнення уникнути відсторонення, аби зберегти можливість впливати на перебіг розслідування з використанням службового становища. Більше

того, оформивши відпустку, він може достроково її перевести одразу після очікуваного рішення суду про відмову в його усуненні, що фактично нівелює мету цього запобіжного заходу.

Ще однією проблемою, на наш погляд, є нечіткість у законодавчому визначенні підстав для застосування відсторонення від посади. Узагальнене формулювання на кшталт «наявність достатніх підстав вважати, що такий захід необхідний для припинення кримінального правопорушення, припинення або запобігання протиправній поведінці підозрюваного чи обвинуваченого, який, перебуваючи на посаді, може знищити чи підробити речі і документи, які мають значення для досудового розслідування, незаконними засобами впливати на свідків та інших учасників кримінального провадження або протиправно перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином» (ч. 1 ст. 157 КПК України) є надто загальним. Такі оціночні категорії, як «достатні підстави», не забезпечують належної визначеності та можуть ускладнювати правозастосовну практику.

Аналізуючи питання використання неізоляційних запобіжних заходів у кримінальному процесі України, А. Захарко узагальнює, що законодавець визначення підстав для їх застосування є недосконалим. Науковець звертає увагу, що законодавець оперує поняттям «достатні підстави вважати», а науковці – формулюванням «можливе ухилення обвинуваченого», однак зміст цих категорій досі чітко не визначений ані в законодавстві, ані в науковій літературі [6, с. 117].

Окресливши проблеми законодавчого формулювання підстав для застосування запобіжних заходів, А. Захарко запропонував власне бачення їх визначення. На його думку, такими підставами слід вважати підтверджені матеріалами кримінального провадження обставини, які свідчать про наявність у конкретного підозрюваного, обвинуваченого чи іншої процесуальної особи достатнього мотиву намагатися уникнути досудового розслідування або суду, не виконувати процесуальні рішення, протидіяти встановленню істини чи продовжити протиправну діяльність [6, с. 119–120].

Запропонований підхід цілком може бути використаний і під час формулювання підстав для відсторонення особи від посади, адже він є більш конкретним і практично орієнтованим. Відтак підставою для застосування відсторонення можна вважати встановлені у матеріалах провадження факти, які вказують на наявність у посадовці особи реального мотиву, перебуваючи на своїй посаді, знищити або підробити важливі для слідства документи чи речі, незаконно впливати на свідків або інших учасників процесу, чи іншим чином протиправно перешкоджати кримінальному провадженню.

Сам факт розслідування кримінального правопорушення, учиненого з використанням службового становища, уже створює для відповідної особи достатній мотив застосувати свої повноваження з метою перешкодження розслідуванню. Якщо посадовець використав свої повноваження для вчинення кримінального правопорушення, доречно припустити, що він може прагнути повторно скористатися ними, аби ухилитися від відповідальності, оскільки це фактично залишається єдиним можливим шляхом для уникнення покарання. Убачається, що реальною підставою для застосування відсторонення від посади є сам факт розслідування кримінального правопорушення, вчиненого з використанням тієї посади, з якої й постає питання про усунення особи.

Висновок. Відсторонення від посади є одним із заходів забезпечення кримінального провадження, метою якого є запобігання можливому перешкодженню досудовому розслідуванню або судовому розгляду.

Аналіз положень статей 154–158 КПК України свідчить, що підстави для застосування цього заходу сфор-

мульовані недостатньо чітко, що надає суду можливість широкого тлумачення фактичних обставин справи.

Відповідно до ст. 157 КПК України сторона обвинувачення зобов'язана обґрунтувати необхідність відсторонення. Суд, своєю чергою, перевіряє наявність правової підстави, достатність поданих доказів та оцінює можливі наслідки застосування заходу для інших осіб. Врахування інтересів третіх осіб відповідає принципам справедливості й пропорційності.

Нечіткість оціночних понять у законі ускладнює однакове правозастосування. Проте сам факт розслідування злочину, вчиненого з використанням службового становища, за наявності відповідних доказів може вважатися достатньою підставою для відсторонення.

Як наслідок, відсторонення від посади виконує превентивну та процесуально-забезпечувальну функцію й має застосовуватися виключно на підставі обґрунтованих фактичних обставин і належних доказів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page8>
2. Черненко А. П. Проблеми підстав застосування відсторонення від посади підозрюваного у вчиненні злочину. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 2. С. 401–407. URL: <https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/11587/1/60.pdf>
3. Завтур В. А. Розгляд та вирішення слідчим суддею клопотання про відсторонення від посади: питання предмета доказування. *Наукове забезпечення досудового розслідування: проблеми теорії та практики* : зб. тез доп. V Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 8 лип. 2016 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 78–80.
4. Ісланкін С. М. Підстави та процесуальний порядок відсторонення від посади в кримінальному процесі. *Аналітично-порівняльне правознавство* : електронне наукове фахове видання юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет». 2022. № 1. С. 355–360.
5. Ухвала Бабушкінського районного суду м. Дніпра у справі №200/18070/15-к від 01.09.2015 р. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/49527403>
6. Захарко А. В. Неізоляційні запобіжні заходи в кримінальному процесі України : монографія / за наук. ред. канд. юрид. наук, доц. А. П. Черненка. Дніпропетровськ : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра-ЛТД, 2012. 204 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 18.08.2025
 Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 23.09.2025
 Дата публікації: 26.09.2025